

ישראל, פניאל וגיד הנשה (SPEECH)

מאבק עם פרדוקס "צדיק ורע לו"

ר' מ. נבון

פילוסוף אמריקאי, מילטון שטיינברג, הידוע כמחבר ספר בדיוני על חייו של אלישע בן אבויה, אמר: "המאמין בהשם חייב להסביר דבר אחד: מציאות הרע, האתיאיסט, לעומתו, חייב להסביר את יתר המציאות." זאת אומרת שלא מאמין אין בעיה עם מציאות הרע, כי העולם נוצר באקראיות ולכן אין שום ציפייה שמי שעושה טוב יקבל טוב. אבל יש לו בעיות הרבה יותר חמורות כי איך הוא מסביר עולם כל כך מתוכנן, וחמור מכך, איך הוא מסביר את משמעות חייו! לעומתו, למאמין בבורא עולם יש הסבר על קיום העולם, על כל התכונות מכוכבי-לכת עד החלקיקים התת-אטומים, וכולל הסבר לשאלה הקיומית. אבל יש לו בעיה חמורה אחת: איך אל טוב, יודע הכל, והכל יכול, מאפשר רע? בעצם קיים עבורו הפרדוקס הקלסי של "צדיק ורע לו".

טענתי היום היא שפרק ראשון בפרשת וישלח מהווה תשובה לפרדוקס "צדיק ורע לו", או ליתר דיוק: התמודדות בפרדוקס הזה. הפרשה מתחילה בשליחת שליחים לעשיו ע"י יעקב להודיע על הגעתו לארץ. השליחים חוזרים עם בשורה מפחידה שעשיו בא מצויד למלחמה. לזאת הבשורה יעקב חרד מאוד. המפרשים שואלים איך יעקב, שקבל את כל ההבטחות לשלום מהקב"ה יכול עכשיו לפחד? המדרש לומד:

בראשית רבה (וילנא) פרשת וישלח פרשה עו

(ב) ... , א"ר יודן אמר לו המקום 'שוב אל ארץ אבותיך' אעפ"כ 'ויירא יעקב מאד', אלא **מכאן שאין הבטחה לצדיק בעולם הזה**, ר"ה בשם ר' אחא אמר 'הנה אנכי עמך' אם יהיה אלהים עמדי אלא מכאן שאין הבטחה לצדיק בעוה"ז, ...

אם כן, זאת התשובה הראשונה לפרדוקס צדיק ורע לו – ז"א: העולם לא מבוסס על הבטחה שהעושה טוב בהכרח יקבל טוב. לפיכך יעקב מתכונן לפגישה עם עשיו ע"י שלושה דברים: מלחמה, תפילה ודורון. בתוכם, התפילה מעניינת ביותר כי היא מלמדת על התמודדות עם הפרדוקס שלנו:

(י) וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֱלֹהֵי אָבִי אֲבָרְחָם וְאֱלֹהֵי אָבִי יִצְחָק יְקַנֵּן הָאֵמֶר אֵלַי שׁוּב לְאֶרֶץ
וְלְמוֹלְדֹתַי וְאֵיטִיבָה עִמָּךְ :

כאן יעקב לא מנסה להכריח את השם ע"י הזכרת הצייווי אלא להסביר שהוא נלכד בתסבוכת הנוכחית מפני שהוא ציית לצייווי ה'. אעפ"כ, יעקב לא דורש עזרה כזכאי לכך אלא אומר: "קטְנָתִי" שכוונתו "איני כדאי" (ברא' רבה).

ולכן הוא מבקש עזרה ללא תנאים וללא התחייבויות ואומר

(יב) הַצִּילֵנִי נָא מִיַּד אַחִי מִיַּד עֲשׂוּ כִּי יֵרָא אֶנְכִּי אֶתּוֹ פֶּן יָבֹא וְהִפְנִי אִם עַל בְּנִים :

ולאחר מכן יעקב מסיים:

(יג) וְאַתָּה אֲמַרְתָּ הֵיטֵב אֵיטֵיב עִמָּךְ וְשִׁמְתִּי אֶת זֶרְעֶךָ כְּחֹל הַיָּם אֲשֶׁר לֹא יִסְפָּר מֵרֶב :

על אף שהוא מזכיר הבטחות ה', הרשב"ם מסביר שכוונתו היא לא לחייב את הבורא:

רשב"ם בראשית פרק לב פסוק יג

(יג) ואתה אמרת היטיב איטיב עמך - אעפ"י שאין אתה מחוייב לקיים לי הבטחתך שהרי קטנתי וגו' אעפ"י כן עשה למען כבוד שמך שתתקיים הבטחתך, ...

למרות שיעקב הבין את כל זה (שאינו לו טענות כלפי שמיים), עדיין היה קשה לו. וזה מביא אותנו לקטע בסיפור שנחמה ליבוביץ מכנה "אחד מהתמוהים בכל התורה".

כח) וַיֹּתֵר יַעֲקֹב לְבַדּוֹ וַיֵּאבֶּק אִישׁ עִמּוֹ עַד עֲלוֹת הַשָּׁחַר : (כו) וַיֵּרָא כִּי לֹא יָכֹל לוֹ וַיַּגַּע בְּכַף יָרְכּוֹ וַתִּקַּע כַּף יָרֵךְ יַעֲקֹב בְּהֶאֱבָקוֹ עִמּוֹ : (כז) וַיֹּאמֶר שְׁלַחֲנִי כִּי עָלָה הַשָּׁחַר וַיֹּאמֶר לֹא אֲשַׁלַּחְךָ כִּי אִם בְּרַכְתָּנִי : (כח) וַיֹּאמֶר אֵלָיו מַה שְּׁמֶךָ וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב : (כט) וַיֹּאמֶר לֹא יַעֲקֹב יֹאמֶר עוֹד שְׁמֶךָ כִּי אִם יִשְׂרָאֵל כִּי שְׂרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְעַם אַנְשִׁים וַתּוֹכַל : (ל) וַיִּשְׁאַל יַעֲקֹב וַיֹּאמֶר הֲגִידָה נָא שְׁמֶךָ וַיֹּאמֶר לָמָּה זֶה תִּשְׁאַל לְשָׁמִי וַיְבָרַךְ אֹתוֹ שֵׁם : (לא) וַיִּקְרָא יַעֲקֹב שֵׁם הַמָּקוֹם פְּנִיאֵל כִּי רָאִיתִי אֱלֹהִים פְּנִים אֶל פְּנִים וַתִּנָּצַל נַפְשִׁי : (לב) וַיִּזְרַח לוֹ הַשֶּׁמֶשׁ כְּאֲשֶׁר עָבַר אֶת פְּנוּאֵל וְהוּא צָלַע עַל יָרְכּוֹ : (לג) עַל כֵּן לֹא יֵאָכְלוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת גִּיד הַנֶּשֶׂה אֲשֶׁר עַל כַּף הַיָּרֵךְ עַד הַיּוֹם הַזֶּה כִּי נָגַע בְּכַף יָרֵךְ יַעֲקֹב בְּגִיד הַנֶּשֶׂה :

יש כמה שאלות מתבקשות: על מה היה המאבק? מה מהותו של אותו המאבק? מה פתאום, דווקא כאן ועכשיו, נאבק עמו איש שבסופו של דבר נאמר "כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל"? מי בדיוק היה "האיש"? מה משמעות ראיית פני ה'? אני מציע שהתשובות לכל השאלות באות מהבנת השאלה האחרונה.

מה פשר: "כי ראיתי אלהים פנים אל פנים ותנצל נפשי". בכל הגמרא יש מקור יחיד שמתייחס לשאלה הזאת. והוא הגמרא בברכות (ז). המסבירה שכאשר משה שאל את הקב"ה "הודעני נא את דרךך" (שמ' לג:יג) הוא בעצם בקש הבנה לפרדוקס של "צדיק ורע לו". ולשאלה הזאת רבי יהושע בן קרחה אמר שהשם ענה למשה "לא תוכל לראות את פני כי לא יראני האדם וחי" (שמ' לג:כ). אם כן,

כשיעקב אמר שהוא ראה את פני ה', הוא בעצם הציץ בהבנת "צדיק ורע לו", ובהתאם מבשר "נתנצל נפשי". ז"א: הייתי צריך למות ויצאתי בזול בפגיע בירך.

עכשיו, אם המאבק היה על "צדיק ורע לו", מי היה האיש שנאבק עמו? הזהר מסביר שהאיש היה "שרו של עשו, ואיחו סמא"ל ... " סמא"ל הוא מלאך השם שתפקידו בחיים הוא להכשיל אנשים ולגרום להם להכחיש את ה', ל"סמא"ל הם את העינים למציאות ה"אל". הדרך העיקרית לעשות זאת היא, כמו שאמר מילטון שטיינברג, ע"י הפרדוקס של צדיק ורע לו, להראות שמכוון שאנשים טובים סובלים - אין אלוקים. אבל סמא"ל הוא לא רק מלאך חיצוני אלא הוא כוח פנימי, הוא בעצם צד אחד במאבקים העמוקים שלנו, מאבקים שאנו מנהלים בינינו ובין עצמינו.¹ הרי כולנו שואלים את עצמינו על מציאות ה', ודווקא כשרואים "צדיק ורע לו".

ואכן, כאשר יעקב הצליח להתגבר על תחושותיו, לראות פני ה', להכיר באל משגיח, המלאך מאשר לו: "שְׁרִיתָ עִם אֱלֹהִים וְעַם אַנְשִׁים וְנִתְוַכַּל". מהותו של המאבק היא התמודדות עם הפרדוקס של "צדיק ורע לו". פירוש זה הולם עם הסיפור הכולל. ז"א, כאן ועכשיו זה בדיוק הזמן למאבק כזה כי יעקב, בתמימותו, חזר לארץ לקיים את מצוות ה' וכתמורה לטוב שהוא עושה הוא מקבל איום קיומי על חייו ועל משפחתו – ובכך הוא ה"צדיק ורע לו" המובהק ביותר!

אבל, אם עד עכשיו הבנו את המאבק כניסיון להבין צדיק ורע לו, עדיין לא ברור לנו מה התשובה. ז"א, על אף שיעקב ראה מין תשובה, עוד חשוב שתהיה לנו תשובה. הרב קידר מביא תובנה חשובה לסוגיה. הוא מסביר שמצד אחד יעקב ראה השגחה אלוקית בחייו כי אמר: "הָאֱלֹהִים הִרְעָה אֶתִּי מֵעוֹדִי עַד הַיּוֹם הַזֶּה: הַמְּלֶאךָ הִגָּאֵל אֶתִּי מִכָּל רַע". אבל מצד שני יעקב קונן: "וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל פְּרַעֲהַ יְמֵי שְׁנֵי מְגוּרֵי שְׁלֹשִׁים וּמֵאֵת שְׁנַיִם מֵעֵט וְרַעִים הֵינִי". הרב קידר מסביר "דוּקָא בְּשֵׁל כַּךְ נִרְאָה שֶׁהִצֵּל יַעֲקֹב מִתּוֹךְ כָּל הַסִּיבּוּכִים הַמְּלוּוִים אֶת חַיָּו.. מעידים כאלף עדים על השגחה שאיננה עוזבת אותו למקרה או למזל.

ז"א: יעקב, כ"צדיק ורע לו" היה צריך, על פי טבע הדברים, למות, אבל הוא שרד. נכון שהוא צולע, אבל בכל זאת, חי נגד הטבע – וזה מעיד על משגיח. ולכן, זאת התשובה עבורנו. צדיק ורע לו הוא פרדוקס שתשובתו היא פרדוקס: וזה שדווקא הרע שבא לצדיק וממנו הוא ניצל, מעיד על אל המשגיח ומציל האיש שאחרת היה גווע. בעולם המבוסס על בחירה חופשית כאשר יש טוב ורע לבחירה, הצדיק מטבע הדברים היה צריך למות, ובזה שהוא לא מת מעיד על משגיח.

¹ Indeed the Rambam (Guide II, 42, p.237), "the wrestling and speaking was entirely in a prophetic vision".

המאבק הזה, הניסיון לראות את פני ה', להבין צדיק ורע לו, הוא מאבק לדורי דורות עד ביאת המשיח. ועכשיו, כשאין יעקב להעיד על השגחת ה', אנו, עם ישראל – הנקראים ישראל על שם אותו המאבק – ממלאים את התפקיד של יעקב כ'צדיק ורע לו'. ואנו, שמטבע ההיסטוריה היינו צריכים להיעלם כבר מזמן, מעידים בהשרדותנו "כאלף עדים" שבאמת יש אל משגיח. יש רע, ואנו צולעים כתוצאה, אבל בכל זאת שורדים נגד כל הסיכויים.

ומפני שהמאבק הזה הוא לדורי דורות, התורה צוותה לנו סמל להזכיר לנו ש"צדיק ורע לו" לא מוכיח שאין אלוקים אלא להיפך, הוא מראה שיש אל משגיח (ברמה הלאומית כמובן). הסמל הוא "גיד הנשה", סמל להשרדותנו הנסמך על השגחת השם. וכך מסביר ספר החינוך (ג):

משרשי מצוה זו, כדי שתהיה רמז לישראל שאף על פי שישבלו צרות רבות בגליות מיד העמים ומיד בני עשו, שיהיו בטוחים שלא יאבדו, אלא לעולם יעמוד זרעם ושמשם, ויבוא להם גואל ויגאלם מיד צר. ובזכרם תמיד ענין זה על יד המצוה שתהיה לזכרון, יעמדו **באמונתם ובצדקתם** לעולם. ורמז זה הוא לפי שאותו מלאך שנלחם עם יעקב אבינו, שבא בקבלה שהיה שרו של עשו, רצה לעקרו ליעקב מן העולם הוא זרעו ולא יכול לו, וציערו בנגיעת הירך, וכן זרע עשו מצער לזרע יעקב, ולבסוף תהיה להם ישועה מהם, כמו שמצינו באב שזרחה לו השמש לרפואתו ונושע מן הצער. כן יזרח לנו השמש של משיח וירפאנו מצערנו ויגאלנו, אמן במהרה בימינו.